

Божица Славковић Мирић
Институт за новију историју Србије,
Београд,

УДК 94(497.115)''1918/1941''

КОСОВСКОМИТРОВАЧКИ СРЕЗ У ГОДИНАМА ПРИБЛИЖАВАЊА ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ*

Апстракт: У периоду између два светска рата, Косово и Метохија били су део Јужне Србије, а затим део Вардарске, Зетске и Моравске бановине у оквиру југословенске државе. Косовскомитровачки срез у периоду приближавања Другом светском рату био је део Зетске бановине. Косовска Митровица представљала је развијен индустријски, просветни и културни градски центар на Косову и Метохији. У раду се уз помоћ литературе и архивских извора даје преглед економских, саобраћајних, просветних, здравствених и свакодневних прилика у Косовскомитровачком срезу. Сав напредак и покренута модернизација били су прекинути избијањем Другог светског рата, а бановине су престале да постоје.

Кључне речи: Други светски рат, Косовска Митровица, Косовскомитровачки срез, Косово и Метохија, Краљевина Југославија.

Простор Косова и Метохије у периоду између два светска рата био је део Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно касније Краљевине Југославије. У првој подели југословенске државе 1921, били су у саставу Јужне Србије. Обухватили су Призренски округ, Метохију, Звечан и део Скопља. Косовска Митровица улазила је у Звечански округ.¹ Законом од 26. априла 1922. Краљевина СХС била је подељена на 33 области. Територија Косова и Метохије била је у оквиру Врањске, Косовске, Рашке и Зетске области. Митровачки срез улазио је у састав Рашке области, као део Звечанског округа.² Према следећој административној

* Рад је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години бр. 451-03-9/2021-14/200016 од 5. 2. 2021.

¹ Горан Николић, “Кретање становништва Косова и Метохије између два светска рата”, *Нова српска политичка мисао*, 2006 (дебате); Владимир Симеуновић, *Становништво Југославије и социјалистичких република 1921–1961*, (Београд: Савезни завод за статистику, 1964), 16, 23.

² *Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954*, (Београд: Завод за статистику НР Србије, 1995), 45–48; “Уредба о подели земље на области”, Службене новине Краљевине СХС, бр. 92, 28. април 1922, 1–2.

подели југословенске државе на бановине 1929, Косово и Метохија ушли су у састав Моравске, Вардарске и Зетске бановине. Косовскомитровачки срез био је део Зетске бановине.³

На основу општег пописа становника од 31. марта 1931. на простору Косова и Метохије било је 552.064 становника.⁴ У Косовскомитровачком срезу живело је 32.868 становника (22.245 Срба и 10.623 Албанаца и Турака).⁵ Било је 4.388 кућа, односно 4.439 домаћинстава (15.977 мушкараца и 14.811 жена).⁶ У односу на вероисповест, у Косовскомитровачком срезу било је 17.245 православних становника, 754 римокатолика, 18 евангелиста, 38 осталих хришћана, 12.623 исламске вероисповести и 110 других, без вероисповести.⁷

Административне, привредне и саобраћајне прилике

У Косовској Митровици било је седиште среских судова за митровачке и дреничке управне срезове, а такође је успостављен и окружни суд за подручја среских судова у Косовској Митровици и Вучитрну.⁸ Бански срезови били су удружени у окружне инспекторате који је требало да помажу бановима у свим пословима јавне безбедности. Окружни инспекторат у Косовској Митровици био је успостављен за седам срезова: Дежевски, Источки, Косовскомитровачки, Моравички, Пећки, Студенички и Штавички, а окружни инспектор био је Васиљевић Радомир.⁹

Градске општине на Косову и Метохији нису биле довољно способне да испуне обавезе законског оптерећења дужностима, јер су имале мале буџете. Варошке општине биле су у немогућности да у својим буџетима предвиде довољне суме којима би могле ефикасно помоћи своје многобројне сиромашне становнике. У варошима Јужне Србије биле су две аномалије – варошког живља је било несразмерно много према сеоском (преко 30%),

³ „Закон о називу и подели краљевине на управна подручја“, Збирка Службеног гласника, св. XXXVI, Сплит 1929, 4–5; *Политика*, бр.7694, 4. октобар 1929, 3; *Политика*, 8375, 3. септембар 1931, 3.

⁴ *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931*, књ.1, Присутно становништво, број кућа и домаћинстава (Београд: Општа државна статистика, 1937), IX.

⁵ Архив Србије, Фонд БИА, III, ф. 121, Реферат о националним мањинама, Арнаути на Косову и Метохији.

⁶ *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931*, књ.1, 8, 10–12.

⁷ *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931*, књига 2, Присутно становништво по вероисповести, (Београд: Општа државна статистика, 1938), 8, 10–12.

⁸ *Вардар*, 1. новембар 1934, 6.

⁹ Виктор Манакин, *Бановина Зетска: општи преглед* (Цетиње: Кр.банска управа, 1931), 4.]

а сиротиње просечно више него у иједном другом делу државе.¹⁰ Тако је Косовскомитровачка општина имала 8700 становника, 2087 домова и буџет за 1930. 2.104.000 динара.¹¹ Средства која су била прикупљана по самоуправним јединицама (бановине и општине) искључиво су се улагала у средине из којих су узета, а суме новца које су прикупљене у буџетима самоуправних тела показивале су велику неравномерност. Тако, закључујемо да укупна средства свих врста буџета нису била довољна да покрену процес модернизације у држави.¹² Према попису из 1931. на Косову и Метохији доминирало је пољопривредно становништво, у односу на аграрну структуру, па је социјална структура у ствари била однос пољопривредног и непољопривредног становништва. Постојале су разлике између срезова на Косову и срезова у Метохији. Највише пољопривредног становништва имао је Дренички срез (98,04%), а најмање Шарпланински (64,50%). У Косовскомитровачком срезу тај проценат био је 66,29. Био је скроман проценат оних који су зарађивали. Неки срезови, као што је био Горски, зависио је од печалбарства, јер је из њега годишње ишло у печалбу 2.941 становника, што је било 47,39% мушког становништва. Управо због тога је 15,59% живело у Горском срезу од индустрије и занатства. У Шарпланинском срезу проценат људи који су се бавили индустријом и занатством износио је 14,08%, а у Косовскомитровачком 12,38% становништва, док је у Дреничком био само 0,47%. У трговини, кредитима и саобраћају највише је било становника у Косовскомитровачком срезу (9,03%) што показује да је Косовска Митровица била развијен градски центар, за разлику од Дреничког где је било најмање (0,29%).¹³ На то указује и чињеница да је Косовскомитровачки срез имао најмање пољопривредних домаћинстава (57,22%). У односу на њихову структуру преовлађивао је посед од два до пет хектара (у Косовскомитровачком срезу било је 39,65% таквих поседа).¹⁴

Косовска Митровица била је значајан град на Косову и Метохији, што показује и то да је председник владе Драгиша Цветковић посетио баш

¹⁰ *Вардар*, 12. октобар 1936, 1.

¹¹ *Илустровани званични алманах - шематизам Зетске бановине* (Цетиње: Краљевска банска управа Зетске бановине, 1931), 337-342.]

¹² Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 1 (Београд: Стубови културе, 1996), 147.

¹³ *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931*, књ. 4, Присутно становништво по главном занимању (Београд: Општа државна статистика, 1940), 183, 269-291, 317-333.

¹⁴ Момчило Исић, *Социјална и аграрна структура Србије у Краљевини Југославији* (Београд : Институт за новију историју Србије, 1999), 150-152; *Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1937*, (Београд: Државна штампарија, 1938), 108-111.

овај град јула 1939. Владало је велико интересовање у целој Метохији јер је он био први председник владе који је посетио Метохију и обишао Косовску Митровицу. Према опису *Зетског гласника*, од раног јутра пристизали су сељаци на коњима и у сеоским колима из околних села. Око подне допутовале су делегације из Ђаковице, Пећи, Дренице, Подриме, као и бан Крстић. Грађани Косовске Митровице и околине су се окупили на тргу испред општине која је била окићена заставама. Председника је дочекао председник општине Јевтић, а увече је био приређен банкет у хотелу Јадран.¹⁵

Свакодневни, културни и спортски живот

Косовска Митровица спадала је у мали број насеља која су се сматрала градовима на Косову и Метохији (поред Пећи, Призрена и Приштине).¹⁶ Њен број становника је растао, па је тако 1910. имала 9.354 становника, а 1921 - 9.981.¹⁷

Према попису из 1931, имала је 1054 ха, 2.000 домова и 11.300 становника.¹⁸ Иначе, као градско насеље појавила се тек падом српске деспотовине под Турке, али је до подизања пруге 1873. била само мало и незначајно привредно средиште (према Ј. Цвијићу, била је мало насеље од 150 кућа сламара). Бранислав Нушић је приметио да је у Митровици „свако видео варош будућности”.¹⁹ Након тога, постала је занатско и трговачко средиште, увозно и извозно место Старог Колашина, Метохије са Пећи, северног дела Косова и Ибарске долине. Развитак Трепче је повећао привредни значај Митровице. Развијала се и индустријски, уз млин и стругару на електрични погон, али се и поред тога део митровачких кућа бавио земљорадњом, нарочито баштованством. Разликовале су се српске и албанске куће, а у *Правди* се истицало да „Митровачка општина дозвољава да се оправка кућа врши лепљењем блатом и черпићом и то у главној улици вароши”.²⁰ Ребека Вест је писала да је Косовска Митровица био град „мали, обичан, са неколико минарета, било је у њему изузетних

¹⁵ *Зетски гласник*, јул 1939, бр. 800, 1.

¹⁶ Татомир Вукановић, *Срби на Косову*, књ. 2 (Врање: Нова Југославија, 1986), 11; Али Хадри, *Косово и Метохија у Краљевини Југославији* (Београд: б.и., 1969), 65.

¹⁷ *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921* (Београд: Општа државна статистика, 1932), 86–120; *Дефинитивни резултати 1931*, књ.1, 98–106; М. Стојадиновић, „Кретање становништва у градовима Краљевине Југославије”, *Савремена општина*, 1931, 377–384.

¹⁸ Манакин, *н.д.*, 25.

¹⁹ Бранислав Нушић, *Косово: опис земље и народа* (Приштина: Панорама, 2007), 92.

²⁰ *Правда*, 3. јун 1932.

турских кућа, са дивно обликованим истуреним горњим спратом и лепо израђеним харемским решеткама”. Приметила је „много радњи, одличну изложену робу”, као и да је „град имао поноса као Битољ”.²¹ Улице су биле праве једино у Бошњачкој махали, у другим деловима су биле доста кривудава и неједнаке ширине, а чаршија се протезала дуж главних улица и изван средишњег дела, прошарана зградама у којима су били дућани у приземљу а станови на спрату.²² У Митровици се водила планска и смишљена политика о изградњи, улепшавању и чистоћи града, уређивале су се и калдрмисале улице, подизале нове зграде, школа, гимназија и болница. Град је имао два водовода, бунаре и изворе, који су снадбевали становништво добром пијаћом водом. Имала је електрично осветљење, биоскопе, хотеле.²³ Околина је била богата житом, а нарочито воћем, да се „по квалитету могло мерити са пећким и тетовским”, које је извозила на југ у Грчку (жито, воће, жива стока и сточни производи).²⁴

Најразвијенији културно забавни живот у деценији пред Други светски рат био је у Косовској Митровици. Сва друштва, клубови и удружења имали су своје славе и организовали су матинеа, забаве, балове и маскенбале. Многа културно-уметничка друштва гостовала су по неколико дана у Косовској Митровици. Сваке године организована је занатлијска забава, која је била једна од најпопуларнијих и најпосећенијих у граду. То су били балови „којима по раскоши нису равни ни балови у далеко већим местима. Тад се хотелске сале претварају у читаве баште, у тропске егзотичне пределе, на стотине и стотине балона, лампиона, гирланди и разнобојних сијалица”, даме „у скупоценим балским тоалетима и господа у црним оделима и смокинзима”. Богатству и разноврсности културно-забавног живота доприносиле су и приредбе које су организовали руска и енглеска колонија за верске празнике.²⁵

Први симфонијски концерт на Косову и Метохији одржан је 1. марта 1935. управо у Косовској Митровици. Извели су га музичари 24. и 31. пешадијског пука (изводили су дела Бетовена и Чајковског), а публика је била одушевљена. На позив енглеских инжењера гостовали су у Косовској Митровици и познати џез оркестри из Европе и Америке, али су наступали на затвореним забавама и уз скупе улазнице.²⁶

²¹ Ребека Вест, *Црни јагње и сиви соко: путовање кроз Југославију* (Београд: Београдски издавачко-графички завод, 2000), 690.

²² Атанасије Урошевић, *О Косову: антропогеографске студије и други списи* (Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић”: Институт за српску културу; Гњилане: Књижара „Свети Сава”, 2001), 320–347.

²³ Зоран Вукадиновић, Милован Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836-1941*, (Лепосавић: Институт за српску културу, 2001), 44; *Глас са Звечана*, бр. 27, 19. септембар 1934.

²⁴ *Илустровани званични алманах - шематизам Зетске бановине*, 307–309.

²⁵ Вукадиновић, Богавац, *н. д.*, 200-201.

²⁶ Исто, 188–192.

У Косовској Митровици су била отворена три биоскопа – Јадран, Париз и Палас. Прво су се приказивали неми филмови, а затим, од 1931 – тонски. То су били амерички и немачки забавни филмови.²⁷ Давани су гангстерски, каубојски и филмови са сензационално-авантуристичком садржином.²⁸ Што се тиче позоришта, први организатори позоришног рада били су ученици и наставници гимназије у Косовској Митровици. Прве на репертоару нашле су се комедије, пре свега Бранислава Нушића. При Народној одбрани у Косовској Митровици била је формирана позоришна секција „Звечан”. Радничко културно уметничко друштво „Абрашевић” имало је своју позоришну дружину, која је прве представе изводила пред радницима у Старом тргу и Првом тунелу. Позоришну секцију имао је и фудбалски клуб Звечан.²⁹

Спортски живот био је веома развијен у Косовској Митровици. Фудбалски клубови били су: „Ибар”, „Звечан”, раднички фудбалски клуб „Трепча”, „Косово”, „Борац” и „Стари Трг”. У „Ибру” су играли искључиво Турци и Албанци, а у „Звечану” Срби, па су се на њиховим утакмицама „навијачке страсти претварале у националистичке”. Зато је „Ибар” био расформиран.³⁰ Фудбал је био плод приватне иницијативе, без учешћа државе. Сав рад у клубовима био је на аматерским основама, није било свлационица па су играчи долазили од куће обучени у спортску опрему и нису имали адекватна игралишта (тек 1938. клуб „Трепча” је добио ново игралиште). На утакмицама је била лоша спортска дисциплина међу публиком.³¹ Такмичили су се у оквиру Скопског лоптачког подсавеза, Косовске ногометне жупе (учествовали су „Косово”, „Звечан” и „Трепча”)³² и купа који су Енглези организовали у Косовској Митровици. С обзиром на велику популарност фудбала, велики догађај и свечаност представљало је гостовање БСК-а (Београдски спортски клуб) и Моше Марјановића у Косовској Митровици у јулу 1937; једина интернационална утакмица одиграна је 1937. између „Звечана” и клуба „Македоникус” из Солуна (2:1).³³

Осим фудбала, остали спортови нису били масовни, пре свега због материјалних разлога. Поједини трговци и индустријалци помагали су неке спортове, али је то било недовољно за omasовљење. Ни општинским ни

²⁷ *Косовска Митровица и околина* (Приштина: Институт за историју Косова; Београд: Институт за савремену историју; Косовска Митровица: Одбор за издавање монографија, 1979), 173; *Косовске новине*, 26. фебруар 1937, бр.7.]

²⁸ Вукадиновић, Богавец, *н. д.*, 194–195.

²⁹ Исто, 182–184.

³⁰ *Косовска Митровица и околина*, 180.

³¹ *Вардар*, 15. јун 1935, 4

³² *Косовска Митровица и околина*, 181.

³³ Вукадиновић, Богавец, *н. д.*, 117–118.

бановинским буџетима нису била предвиђена средства за развој спорта.³⁴ Тенис је био тек у повоју, а у Косовску Митровицу су га донели Енглези. Није било такмичења у тенису, а 1937. гостовала је екипа најпознатијих београдских тенисера предвођена Љубишом Радовановићем.³⁵ Атлетика, шах и бициклизам, били су спортови који су такође развијали тридесетих година 20. века.³⁶

Просветне и здравствене прилике

На Косову и Метохији је мрежа школа била ретка, 1930/31. свакој школи је у просеку припадало чак 354 домаћинства и 2.296 становника, иако је једна школа захватала 45,16 км², са 5,89 насеља.³⁷ У Косовскомитровачком срезу било је 150 ђака (једна школа на 1.820 становника), док је, на пример, у Дреничком било 100 (једна школа на око 200 становника).³⁸ Овде су биле, поред Грачаничког среза, најпространије школске зграде са 2,3 учионице по згради.³⁹

Од 1918. до 1938. у Косовскомитровачком (али и Дреничком и Штавичком срезу) изграђено је 37 школских зграда.⁴⁰ Ипак, државна гимназија у Косовској Митровици била је неподесна за рад јер је претходно била приватна беговска кућа.⁴¹ Када је дошло до редукције гимназија у Југославији, јер је нови Закон о средњим школама прокламовао тежњу за рационализацијом школске мреже ради спречавања даљег „фабриковања интелектуалног пролетаријата”, била је 1932. укинута гимназија у Митровици. Ипак, на молбу грађана, будући да је ова гимназија веома важна јер је велики број службеника (из самог града, као и Вучитрна, Србице и још четири места) ту школовао своју децу, поново је била отворена.⁴² Косовскомитровачки срез, као центар културе на Косову и Метохији, имао је 12 народних књижница и

³⁴ *Косовска Митровица и околина*, 183.

³⁵ Исто, 181.

³⁶ Вукадиновић, Богавац, н. д, 117–118; *Косовска Митровица и околина*, 183.

³⁷ Архив Југославије (даље АЈ), Фонд 66, Министарство просвете Краљевине Југославије, 66-1821-1841, Полугодишњи извештај о основним школама среза Подгорског за школску 1928/29.

³⁸ АЈ, 66-1632-1733, Годишњи извештај о стању државних народних школа у школском срезу Косовско-митровачком за школску 1937/38.

³⁹ АЈ, 66– 1632-1733; Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918-1941*, том 1, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2005), 180; Вукадиновић, Богавац, н. д, 74–75.

⁴⁰ АЈ, Фонд Милана Стојадиновића, 37-67-171, Списак основних школа на територији Моравске бановине подигнутих од уједињења до 1930.

⁴¹ АЈ, 66-746-1201, 28. јун 1931, 10. март 1933.

⁴² АЈ, 66-746-1201, 25. јун 1932; Мирјана Базић, „Средњошколски систем образовања у Косовској Митровици 1919–1933”, *Баитина* 27/2009, 163–175.

читаоница, односно једну на 2.108 становника.⁴³ Било је подстицано учење страних језика, посебно енглеског, па је 1932. у Косовској Митровици отворен течај за учење страних језика (било је 120 полазника, а предавали су професори и инжињери).⁴⁴

У циљу просвећивања у националном, просветном и здравственом погледу, у Косовској Митровици била су оснивана различита друштва: хуманитарно друштво „Мераклије” (имало је задатак да помаже сиромашну децу),⁴⁵ пододбор „Просвете” (оснивао је школе, стипендирао ђаке и отварао течајеве за описмењавање),⁴⁶ „Црвени крст”, „Друштво Свети Сава” (ширило просвету и неговало национална осећања и врлине у народу), „Друштво трезвене младости” (спречавало лоше навике у друштву), „Народна одбрана” (јачала националну свест и развијала осећање јединства, пре свега код омладине),⁴⁷ као и одбор „Кола српских сестара”.⁴⁸ Посебно друштво посвећено просвећивању муслиманског дела становништва било је друштво „Мерхамет”.⁴⁹

На Косову и Метохији су била активна и културно-уметничка, певачка и литерарна друштва. У Косовској Митровици било је певачко друштво „Нушић”.⁵⁰ Тридесетих година 20. века формирала су се радничка друштва, као што је био КУД „Абрашевић” и музичко друштво „Трепча”.⁵¹ Поред турнеја које су имала ова друштва, на Косову и Метохији гостовала су и певачка, културно-уметничка удружења из других крајева југословенске државе (Београда, Панчева).⁵²

Посебан проблем у школама на Косову и Метохији био је да албански ученици који су се уписивали у основне школе нису знали државни језик. То је констатовано и у Косовској Митровици.⁵³ Иако је наглашавано да је

⁴³ *Алманах Краљевине Југославије: 4. јубиларни свезак: 1929-1931* (Загреб: Главно уредништво Алманаха Краљевине Југославије: Комисионална наклада Надбискупске тискарне, 1932), 6–7, 9, 443–615; Исић, *Селаштво у Србији*, 319–321.

⁴⁴ Вукадиновић, *Боговац, н. д.*, 107–108.

⁴⁵ Исто, 177.

⁴⁶ Момчило Павловић, Ивана Пантелић, Горан Антонић, Ратомир Милекић, *Косово и Метохија: век важних догађаја: 1912–2012* (Београд: Институт за савремену историју, Нови Сад: Центар за истраживање и публикавање, 2012), 39.

⁴⁷ Вукадиновић, *Боговац, н. д.*, 164–176.

⁴⁸ *Вардар, календар Кола српских сестара за редовну годину...*, Београд 1906–1941.

⁴⁹ *Косовска Митровица и околина*, 176–177.

⁵⁰ Вукадиновић, *Боговац, н. д.*, 188; *Косовска Митровица и околина*, 173–174.

⁵¹ *Косовска Митровица и околина*, 173–176; Павловић и др, *н. д.*, 43.

⁵² Павловић и др, *н. д.*, 43.

⁵³ Димић, *н. д.*, књ. 2, 88, 123–125; Сенка Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини: 1929-1941* (Подгорица: Историјски институт Црне Горе: САНУС, 2007), 249.

настава извођена на државном језику, тамо где је провлађивао албански или турски живаљ на матерњем језику је предаван Куран и наука о вери.⁵⁴ У Косовскомитровачком срезу турске деце је било у Митровици а албанске у Жабару, Кошутову и Кориљи. Настава за веру и Куран изводила се на турском језику, деца су била мухамеданске вере, а у Митровици су била три вероучитеља, по један за Жабаре, Кошутово и Кориље.⁵⁵ Такође, у Косовској Митровици у гимназији је постојало питање да ли би муслимани требало да скину капе у школи јер за то није постојао никакав догматски пропис – заједнички верски обичај био је да у свим свечаним приликама где би требало одати поштовање месту или личности задржавају капе на глави (врховни муфтија Београда је тражио). Бановинске школске власти су строго забрањивале свако дирање у веру и национално осећање турске и албанске деце (попут скидања капе у школи). Поред тога, просветне власти су настојале да муслиманска и православна деца уче заједно, да би се тако појачала верска толеранција.⁵⁶

С обзиром на то да је Косовска Митровица била врло развијени градски центар, ту је излазио највећи број листова и часописа (*Глас са Звечана*,⁵⁷ *Збор са Косова*,⁵⁸ *Косовске новине*,⁵⁹ *Јужна трибуна*,⁶⁰ *Освита*⁶¹ и часописи *Српско Косово*⁶² и *Божур са Косова*⁶³), а такође имала је и највећи број штампарија у односу на остале градове на Косову и Метохији (четири, а ту је била и електронска штампарија, за разлику од оних са ручним слогом).⁶⁴ Поред просветних, југословенска држава покушавала је да уреди здравствене прилике у земљи, али и да лекари буду доступнији становништву. Због недовољног броја државних лекара, Закон о здравственим општинама од 1930. предвидео је стварање самосталних и удружених здравствених

⁵⁴ АЈ, 66-3223-2342, 10. фебруар 1930.

⁵⁵ АЈ, Фонд Представништва Министарског савета-Централног Прес Бироа, 38-67-169, Стање школа са арбанашком и турском децом пре и после ослобођења у Вардарској бановини.

⁵⁶ АЈ, 66-746-1201, 14. октобар 1929.

⁵⁷ *Вардар*, 4. јануар 1934, 16; Вук Драговић, *Српска штампа између два рата Основа за библиографију српске периодике: 1915-1945* (Београд: Српска академија наука, 1956), 179.

⁵⁸ Драговић, *н. д.*, 180.

⁵⁹ Вукадиновић, Богавац, *н. д.*, 230–232; Драговић, *н. д.*, 182.

⁶⁰ Вукадиновић, Богавац, *н. д.*, 232–234; Драговић, *н. д.*, 181.

⁶¹ Вукадиновић, Богавац, *н. д.*, 234–236; *Косовска Митровица и околина*, 174–176.

⁶² АЈ, 37-74-142, Уредник Српског Косова председнику владе, 19. марта 1938; Вукадиновић, Богавац, *н. д.*, 216.

⁶³ *Божур са Косова*, фебруар, март 1935, бр. 6 и 7; Вукадиновић, Богавац, *н. д.*, 230–232.

⁶⁴ АЈ, 38-64-169, Штампа у Вардарској бановини; Вукадиновић, Богавац, *н. д.*, 205–209, 213–216.

општина. Косовско-митровачки срез био је самостална здравствена општина (седиште у Косовској Митровици, са 7.923 становника), а што се тиче удружених здравствених општина у Митровачком срезу, то су биле – Косовскомитровачка (7.923), Радићпољски срез – општина Зубин поток (8.128), Бањски – Бањска (11.153), Ђураковачки – Ђураковачка (8.961).⁶⁵ У Косовској Митровици била је болница са две болничке зграде и 12 болесничких соба.⁶⁶ Била је подигнута 1938. као једна од најопремљенијих (архитектонски и модерном медицинском техником) у Краљевини Југославији. Подигнута је уз донацију „Трепче” и из бановинског буџета.⁶⁷ У Косовској Митровици постојале су и две апотеке.⁶⁸

Приватна пракса лечења била је добро развијена у Косовској Митровици. Петар Јаковљевић у *Јужној Трибуни* рекламирао је да врши сликање рендген-апаратом, а др Добошаревић да лечи сва очна обољења.⁶⁹

Индустријски и саобраћајни развој

Модернизација државе подразумевала је и изградњу путева. Путеви су били подељени у неколико категорија тако да је део остао на терету државе, док је део пренет на окружне, односно бановинске и општинске самоуправе. Државни путеви били су Приштина – Бабин мост – Вучитрн до Митровице од 3200 м, Крагујевац–Краљево од Ушћа–Рашка–Митровица–Падалиште–Пећ–Чакор–Андријевица–Цетиње–Тројица (Котор) од 445.998 м, а у бановинске путеве другог реда спадао је пут Косовска Митровица – Рибарић.⁷⁰

Железничке пруге су такође биле важан део путничког и теретног саобраћаја. После балканских ратова Јужна Србија је у Краљевину Србију унела свега 387 км железнице, од чега је преко Косова и Метохије пролазила пруга Скопље – Косовска Митровица,⁷¹ изграђена 1874, која

⁶⁵ *Илустровани званични алманах- шематизам Зетске бановине*, 130; *Службени лист Вардарске бановине*, 28/1930, 7; Исто, 9/1930, 4-7.

⁶⁶ „Закон о болницама од 27. 02. 1930”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 52 од 6.3.1931.; *Годишњак о народном здрављу и раду здравствених установа и органа 1937–38* (Београд: Централни Хигијенски завод), 16, 222–244; Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929-1941* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011), 468; Павловић и др, н.д, 44.

⁶⁷ АЈ, 37-51-518-524, 29. април 1937, 22. мај 1937; *Зетски гласник*, бр. 827, Цетиње 1940, 3; *Косовске новине*, 05.11.1937.

⁶⁸ *Алманах Краљевине Југославије, Бановина Вардарска – општи преглед* (Скопље: Краљевска банска управа, 1931), 16; Манакин, н.д, 13.

⁶⁹ Вукадиновић, Богавац, н. д, 303.

⁷⁰ *Илустровани званични алманах- шематизам Зетске бановине*, 112.

⁷¹ *Политика*, 21. октобар 1937.

је била најважнији начин превоза у том периоду. На овој прузи је радио теретни и мешовити воз, и то три пута недељно, а недељом је празновао. Дужина ове пруге била је 119,50 км, а ширина колосека 1.436 км.⁷² Станица у Митровици била је врло жива варошица, а на овој станици су преко ноћи остајали возови који су долазили из Скопља.⁷³ Пруга Рашка – Косовска Митровица, дужине 64,760 км градила се од 1927. до 1931. Била је веома битна са економског гледишта јер је везивала на свом путу многе вароши и плодна места, Метохију, Косово и басен Западне Мораве са Београдом. Имала је 21 тунел различитих величина у дужини од 9.000 метара.⁷⁴

Што се тиче телефонског и телеграфској саобраћаја, модернији је био успостављен између Скопља и Косовске Митровице 1922, као и Косовске Митровице са Рашком 1923. Две године касније успостављена је директна линија Скопље–Београд преко Косовске Митровице.⁷⁵ У Косовској Митровици је постојала и државна пошта.⁷⁶

Најразвијени крај Косова и Метохије у индустријском погледу била је Косовска Митровица. Од највећег значаја био је рудник Трепча, који је заузимао друго место међу европским рудницима а прво на Балкану.⁷⁷ Остало су била мала индустријска предузећа, као што су били млин, стругаре мањих капацитета⁷⁸ и црепане.⁷⁹ Такође, у Чечеву код Косовске Митровице била је подигнута хидроцентрала, снаге 350 кWh, која је задовољавала потребе градског становништва, док је за потребе Трепче 1930. подигнута термоцентрала, која је 1939. давала 92,8% целокупне производње електричне енергије на Косову.⁸⁰ Митровица је имала и електричну централу уз млинско постројење.⁸¹ Привредни центри као

⁷² *Статистика југословенских железница за годину 1930* (Београд: Југословенске државне железнице, 1930), 1.

⁷³ Нушић, *н.д.*, 46–53.

⁷⁴ *Статистика југословенских железница 1930*, 7; Петар Миленковић, *Историја грађења железница и железничка политика код нас (1850–1935)*, (Београд: (б.и). 1936), 364–366; *Јубиларна књига државних железница Краљевине Југославије 1919–1929* (Београд: *Време*, 1929), 81, 129.

⁷⁵ *Политика*, 21. октобар 1937.

⁷⁶ Манакин, *н.д.*, 10.

⁷⁷ Божица Славковић Мирић, „Развој рудника Трепча у периоду између два светска рата”, *Наука без граница III : [међународни тематски зборник]. 3, Историја света и уметности* (Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2020), 225–244.

⁷⁸ Урошевић, *н.д.*, 331–332; Хадри, *н.д.*, 62.

⁷⁹ *Косовска Митровица и околина*, 124–125.

⁸⁰ *Косовска Митровица и околина*, 124–125.

⁸¹ *Алманах Краљевине Југославије, Бановина Вардарска – опити преглед*, 14; М. Р. Гавриловић, *Привреда Јужне Србије* (Скопље: „Немања” задужбинска штампарија, 1933), 66.

што су Косовска Митровица, Приштина, Призрен и Пећ апсорбовали су гро радника, запослених и незапослених. У Косовској Митровици било је 1848 радника - 1650 запослених, а 198 незапослених (у другим градовима, нпр. у Пећи, укупно 1624, у Приштини 1013 и у Призрену укупно 1086).⁸² Косовска Митровица, као и цела Јужна Србија, имала је повољан положај за развој сточарства и извоз сточарских производа. Из околине Косовске Митровице највеће тржиште за стоку био је Солун.⁸³ Та трговина обављала се отежано, пре свега јер се од Митровице до Солуна путовало 48 сати, затим стока се тешко товарила јер није било рампе за утовар, возови нису имали довољан број вагона, а ваге и тегови били су нетачни, што је ишло на штету извозницима.⁸⁴

Поред сточарства, били су развијени и занатство и трговина и од тога је живела већина становништва. Производи су се извозили или у унутрашњост земље или у иностранство, у Грчку преко Солуна, Аустрију и Чехословачку преко Смедерева. Транзит кроз Митровицу ишао је из Рашке и Новог Пазара. Роба се увозила из Скопља и Београда. По вери, трговци су већином били муслимани (170, а 120 православних).⁸⁵

Што се тиче занатства, опанчарство је, на пример, било толико развијено да је Нови Пазар из Митровице увозио опанке. Из Митровице се у Санџак извозила и гњиланска ужарија. Житарска трговина је у већини била у рукама Срба, Албанаца и Турака, док су се лончарским, ковачким, самарџиским и зидарским занатима бавили само Срби. Косовска Митровица је имала 2 казанџије, 21 поткивача, 11 ковача, 46 пекара, 15 бербера, 16 кројача, 10 лимара, 28 обућара, 12 месара, 30 опанчара, 2 кобасичара, 17 зидара, 8 сарача, 2 цревара, 4 бојације и млекације, 5 лончара, 10 колара, 4 бравара, 1 ћурчију, 2 фотографа, 20 терзија, 2 кујунџије, 13 столара и 1 посластичара.⁸⁶

Напредовање трговине и занатства у Јужној Србији покренуло је и отварање новчаних завода. Трговачка банка „Ибар“ у Косовској Митровици основана је 1921. Ова банка је имала искључиво верско обележје и у њој су били заинтересовани искључиво муслимани из Косовске Митровице. Наредне године била је основана Јужно српска банка у Косовској Митровици.⁸⁷ Од банака са стране, међу првима је своје филијале отворила

⁸² Р. С. Пурић, „Радништво Јужне Србије”, *Јужни преглед*, мај 1939, 153–165.

⁸³ „Економски преглед, извоз стоке у Грчку”, *Јужни преглед*, април 1929, 171–178.

⁸⁴ *Скопски гласник*, 17. август 1929, 2.

⁸⁵ Миливоје Савић, *Наша индустрија и занати, њине основице, стање, односи, важност, путеви, прошлост и будућност*, VII део (Сарајево : Министарство трговине и индустрије, 1929), 162–164.

⁸⁶ Савић, *н.д.*, 162–164; Урошевић, *н.д.*, 330.

⁸⁷ Т. А. Васојевић, „Банкарство и његов значај у јужној Србији”, *Српско Косово*, бр. 5 и 6, 5–8.

француско-српска банка; филијала је 1928. отворена у Косовској Митровици као последица развитка рударства и доласка енглеског друштва Selection Trust Limited у руководство Трепче. Овај пример следила је и Трговачко-индустријска банка Вардар из Скопља која је 1929. отворила своју филијалу у Косовској Митровици.⁸⁸

Закључак

У годинама приближавања Другом светском рату Косово и Метохија просторно су припадале Вардарској, Зетској и Моравској бановини у оквиру Краљевине Југославије. Косовскомитровачки срез представљао је део Зетске бановине. У овом срезу било је већином српско становништво. Центар среза, али и Косова и Метохије, представљала је Косовска Митровица. Ту је био окружни инспекторат, средиште среских судова и окружни суд. Овде је било најмање пољопривредних домаћинстава које је, иначе, доминирало на Косову и Метохији. Била је занатско и трговачко средиште, развијала се индустријски, имала је млин, стругару, рудник Трепчу. Ту су се подизале нове зграде, школе, гимназија, болница. Град је имао два водовода, бунаре и изворе. Имао је електрично осветљење, биоскопе, хотеле, развијен спортски живот, ту је излазио највећи број часописа и листова. Била је значајни саобраћајни центар за друмски и железнички саобраћај. Ипак, избијање Другог светског рата прекинуло је покренуту модернизацију и развило нову свест људи у Косовскомитровачком срезу, као и на целом Косову и Метохији.

Литература:

Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954. Београд: Завод за статистику НР Србије, 1995.

Алманах Краљевине Југославије: 4. јубиларни свезак: 1929-1931. Загреб: Главно уредништво Алманаха Краљевине Југославије: Комисионална наклада Надбискупске тискаре, 1932.

Алманах Краљевине Југославије, Бановина Вардарска – општи преглед, Скопље: Краљевска банска управа, 1931.

Архив Југославије, Фонд: Милан Стојадиновић (37); Министарство просвете Краљевине Југославије (66); Председништво Министарског савета – Централни прес-биро (38).

Архив Србије, Збирка докумената Безбедносно-информативне агенције.

Бабовић-Распоповић, Сенка. *Културна политика у Зетској бановини: 1929-1941.* Подгорица: Историјски институт Црне Горе: САНУС, 2007.

⁸⁸ Гавриловић, н. д, 21–49.

Базић, Мирјана. "Средњошколски систем образовања у Косовској Митровици 1919–1933", *Баштина* 27/2009, 163–175.

Вукадиновић, Зоран, Милован Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836-1941*. Лепосавић: Институт за српску културу, 2001.

Вест, Ребека. *Црни јагње и сиви соко: путовање кроз Југославију*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 2000.

Вукановић, Татомир. *Срби на Косову*, књ. 2, Врање: Нова Југославија, 2007.

Гавриловић, М.Р. *Привреда Јужне Србије*. Скопље: "Немања" задужбинска штампарија, 1933.

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. Београд: Општа државна статистика, 1932.

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931, књ.1, Присутно становништво, број кућа и домаћинства. Београд: Општа државна статистика, 1937.

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931, књига 2, Присутно становништво по вероисповести. Београд: Општа државна статистика, 1938.

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931, књ. 4, Присутно становништво по главном занимању. Београд: Општа државна статистика, 1940.

Димић, Љубодраг. *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 1. Београд: Стубови културе, 1996.

Илустровани званични алманах - шематизам Зетске бановине. Цетиње: Краљевска банска управа Зетске бановине, 1931.

Исић, Момчило. *Основно школство у Србији 1918-1941*, том 1. Београд: Институт за новију историју Србије, 2005.

Исић, Момчило. *Социјална и аграрна структура Србије у Краљевини Југославији*. Београд: Институт за новију историју Србије, 1999.

Јовановић, Владан. *Вардарска бановина 1929-1941*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2011.

Јубиларна књига државних железница Краљевине Југославије 1919–1929. Београд: Време, 1929.

Косовска Митровица и околна. Приштина: Институт за историју Косова; Београд: Институт за савремену историју; Косовска Митровица: Одбор за издавање монографија, 1979.

Манакин, Виктор. *Бановина Зетска: општи преглед*. Цетиње: Кр. банска управа, 1931.

Миленковић, Петар. *Историја грађења железница и железничка политика код нас (1850–1935)*. Београд: б.и, 1936.

Николић, Горан. ”Кретање становништва Косова и Метохије између два светска рата,” *Нова српска политичка мисао*, 2006 (дебате).

Нушић, Бранислав. *Косово: опис земље и народа*. Приштина: Панорама, 2007.

Павловић, Момчило, Ивана Пантелић, Горан Антонић, Ратомир Милекић, *Косово и Метохија: век важних догађаја: 1912–2012*. Београд: Институт за савремену историју; Нови Сад: Центар за истраживање и публикавање, 2012.

Савић, Миливоје. *Наша индустрија и занати, њине основице, стање, односи, важност, путеви, прошлост и будућност*, VII део. Сарајево: Министарство трговине и индустрије, 1929.

Симеуновић, Владимир. *Становништво Југославије и социјалистичких република 1921–1961*. Београд: Савезни завод за статистику, 1964.

Славковић Мирић, Божица. ”Развој рудника Трепча у периоду између два светска рата”, *Наука без граница III : [међународни тематски зборник]*. 3, *Историја света и уметности*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2020, 225-244.

Статистика југословенских железница за годину 1930. Београд: Југословенске државне железнице, 1930.

Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1937. Београд: Државна штампарија, 1938.

Стојадиновић, М. ”Кретање становништва у градовима Краљевине Југославије”, *Савремена општина*, 1931, 377–384.

Урошевић, Атанасије. *О Косову: антропогеографске студије и други списи*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека ”Иво Андрић”: Институт за српску културу; Гњилане: Књижара ”Свети Сава”, 2001.

Хадри, Али. *Косово и Метохија у Краљевини Југославији*. Београд: б.и, 1969.

Summary

Božica Slavković Mirić KOSOVO-MITROVICA DISTRICT IN THE YEARS OF APPROACHING THE SECOND WORLD WAR

In the years of approaching the Second World War, Kosovo and Metohija belonged to the Vardar, Zeta and Moravian banovinas within the Kingdom of Yugoslavia. The Kosovska Mitrovica district was part of the Zeta Banovina. The majority of Serbs lived in this district. The center of the district, but also of Kosovo and Metohija, was Kosovska Mitrovica. There was the district inspectorate, and the center of the district courts. There were the fewest agricultural households that otherwise dominated Kosovo and Metohija. It was a craft and trade center,

it developed industrially, it had a mill, a lathe, a mine Trepča. New buildings, schools, gymnasiums and hospitals were built there. The city had two aqueducts, wells and springs. It had electric lighting, cinemas, hotels, a developed sports life, and the largest number of magazines and newspapers were published there. It was an important center for road and railway traffic. However, the outbreak of the Second World War interrupted the initiated modernization and developed a new consciousness of the people in the Kosovska Mitrovica district, as well as in the whole of Kosovo and Metohija.